

RADA FUNDACJI

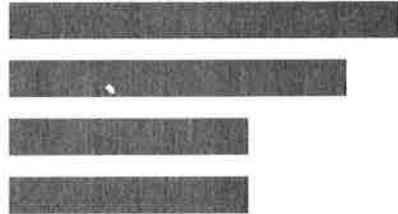
Halina Bortnowska-Dąbrowska   Marek Antoni Nowicki
Jerzy Ciemniwski   Teresa Romer
Janusz Grzelak   Mirosław Wyrzykowski
Michał Nawrocki

ZARZĄD FUNDACJI

Prezes: Danuta Przywara
Wiceprezes: Maciej Nowicki
Sekretarz: Piotr Kładoczny
Skarbnik: Elżbieta Czyż
Członek Zarządu: Janina A. Kłosowska

Warszawa, 14 stycznia 2016 r.

12./2015/PSP/KW/MK

OPINIA PRZYJACIELA SĄDU

1. Uwagi wstępne

Opinia przyjaciela sądu (*amicus curiae*) to znana w praktyce sądów zagranicznych i stosowana również w kilkudziesięciu sprawach w Polsce forma wyrażania przez organizacje pozarządowe opinii prawnej w postępowaniach sądowych w przypadkach, gdy w związku z celami działalności danej organizacji zachodzi taka potrzeba. Opinia przyjaciela sądu ma na celu przedstawienie szczególnego poglądu organizacji społecznej na sprawę rozpatrywaną przed sądem. *Amicus curiae* pomaga sądowi w kompleksowym rozpoznaniu sprawy, z uwzględnieniem argumentów oraz poglądów, które niekoniecznie mogą być przedstawione przez strony w postępowaniu, a które leżą w gestii zainteresowań organizacji pozarządowej.

2. Interes prawny HFPC

Helsińska Fundacja Praw Człowieka (dalej: „HFPC”) jest organizacją pozarządową, której statutowym celem jest ochrona praw człowieka, w tym ich przestrzeganie przez organy władzy publicznej w Polsce. Jednym z głównych obszarów zainteresowania Fundacji są prawa osób pozbawionych wolności.

Celem niniejszej opinii jest zwrócenie uwagi Wysokiego Sądu na jedno z zagadnień prawnych stanowiących przedmiot rozpatrywanej sprawy. Jednocześnie chcielibyśmy podkreślić, że poza zakresem opinii znajduje się analiza okoliczności faktycznych w niniejszej sprawie. Głównym tematem stanowiska HFPC jest prawo osób pozbawionych wolności i ich najbliższych do poszanowania życia rodzinnego i prywatnego w świetle norm oraz orzecznictwa organów międzynarodowych. Szczególna uwaga zostanie poświęcona możliwościom egzekwowania wypracowanych standardów w sytuacjach nadzwyczajnych.

3. Prawo do poszanowania życia rodzinnego na gruncie krajowym

Dla analizy przedmiotowej sprawy na gruncie krajowym szczególne znaczenie ma art. 47 Konstytucji RP, który stanowi, że „każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego i rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym”. Jak wskazuje Z. Banaszak:

Życie rodzinne, aczkolwiek związane z prywatnym, dotyczy już szerszej sfery przeżyć i zdarzeń związanych z rodziną pojętą nie tylko jako zespół osób prowadzących z danym człowiekiem wspólne gospodarstwo domowe. Obejmuje ono także pewne doświadczenia (tajemnice) przeszłych pokoleń danej rodziny i pamięć o nich oraz przeżycia, wrażenia, przyzwyczajenia itp. członków obecnej rodziny. Tutaj także sam członek rodziny decyduje o kręgu osób, z którymi zechce się nimi podzielić¹.

Jak wskazał w swoim wyroku Sąd Apelacyjny w Białymstoku², szczególna więź łącząca członków rodziny (konstytucyjnie chroniona w art. 18, 47, i 71 Konstytucji RP) powinna zasługiwać na hierarchicznie wzmoczoną ochronę w stosunku do innych dóbr osobistych, nawet bezpośrednio wymienionych w art. 23 k.c. W wyroku podkreślono, że naruszenie dobra w postaci szczególnej więzi rodzinnej stanowi bowiem dalece większą dolegliwość psychiczną dla członka rodziny zmarłego, niż w przypadku naruszenia innych dóbr, a jego skutki rozciągają się na całe życie osób bliskich.

Wszelkie ograniczenia w korzystaniu z tak rozumianego, jak powyżej, prawa gwarantowanego przez art. 47 Konstytucji muszą pozostawać w zgodzie z wyrażoną w art. 31 ust. 3 Konstytucji zasadą proporcjonalności. Trybunał Konstytucyjny w swoim orzecznictwie precyzuje, że:

(...)zarzut braku proporcjonalności wymaga przeprowadzenia testu, polegającego na udzieleniu odpowiedzi na trzy pytania dotyczące analizowanej normy: 1) czy jest ona w stanie doprowadzić do zamierzonych przez ustawodawcę skutków (przydatność normy); 2) czy jest ona niezbędna (konieczna) dla ochrony interesu publicznego, z którym jest powiązana (konieczność podjęcia przez ustawodawcę działania); 3) czy jej efekty pozostają w proporcji do nałożonych przez nią na obywatela ciężarów lub ograniczeń (proporcjonalność sensu stricto). Wskazane postulaty przydatności składają się na treść wyrażonej w art. 31 ust. 3 Konstytucji "konieczności"³.

Kryterium „konieczności” zastosowania ograniczenia, którym posługuje się art. 31 ust. 3 Konstytucji, oznacza również obowiązek wyboru przez ustawodawcę jak najmniej uciążliwego środka. W sytuacji gdy cel obrany przez ustawodawcę możliwy jest do osiągnięcia przy zastosowaniu innego środka, pociągającego za sobą mniejszą ingerencję w prawa i wolności jednostki, zastosowanie przez ustawodawcę środka bardziej uciążliwego wykracza poza to, co jest konieczne⁴. Pogląd ten znalazł wielokrotnie potwierdzenie w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego⁵.

W przypadku niniejszej sprawy ograniczenie kontaktu rodziny z osobą pozbawioną wolności również musi spełniać powyżej określone wymogi konstytucyjne. Na problem ten należy jednak spojrzeć z dwóch perspektyw. Jedną z nich jest perspektywa osoby pozbawionej

¹ Z. Banaszak, *Konstytucja RP. Komentarz*, wyd. 2, 2012.

² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 3 lipca 2015 r., sygn. akt. I ACa 250/15; dostęp z bazy LEX.

³ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 marca 2007 r., sygn. K 8/07, OTK ZU 2007.

⁴ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 lipca 2009 r., sygn. akt K 1/07.

⁵ M.in. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 26 kwietnia 1999 r., sygn. K 33/98, OTK ZU nr 4/1999, poz. 71 oraz z 29 czerwca 2001 r., sygn. K 23/00, OTK ZU nr 5/2001, poz. 124.

wolności, a drugą perspektywa osób dla niej najbliższych. Ograniczenie praw wynikających z art. 47 Konstytucji nie może naruszać ich istoty ocenianej z punktu widzenia każdej z tych osób.

4. Znaczenie prawa osób pozbawionych wolności do kontaktów ze światem zewnętrznym

Wskazana norma konstytucyjna stanowi gwarancję prawa osób pozbawionych wolności do utrzymywania kontaktów z rodziną, ponieważ z istoty praw chronionych w art. 47 oraz z użytego przez ustrojodawcę terminu "każdy" wynika, że jest to prawo dotyczące wszystkich osób fizycznych, gdyż tylko one są zdolne do posiadania życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia⁶. Artykuł 102 ust. 2 k.k.w. jednoznacznie stwierdza, że skazany ma w szczególności prawo do utrzymywania więzi z rodziną i innymi osobami bliskimi. Artykuł 105 ust. 1 tegoż kodeksu doprecyzowuje, że utrzymanie przywołanej więzi ma następować przez widzenia, korespondencję, rozmowy telefoniczne, paczki i przekazy pieniężne, a w uzasadnionych wypadkach, za zgodą dyrektora zakładu karnego, również przez inne środki łączności.

Zdaniem J. Śliwowskiego uprawnienia do kontaktu z najbliższymi ma szczególne znaczenie w przypadku osób pozbawionych wolności, ponieważ ma ona na celu wzbudzenie u skazanego przekonania, że jest on nadal członkiem swego środowiska, przede wszystkim rodzinnego, że musi do niego wrócić i że jest ono, i będzie nadal, jego domem i światem⁷. W doktrynie podkreśla się też, że utrzymywanie kontaktów z rodziną i osobami bliskimi stanowi istotny czynnik przeciwdziałający procesowi „prizonizacji” i przyczyniający się do zaspokojenia potrzeb uczuciowych i bezpieczeństwa skazanych.⁸

Zakres prawa do utrzymywania więzi z rodziną i innymi bliskimi uszczegóławia wiele norm związanych z różnymi aspektami wykonywania kary pozbawienia wolności. W tym kontekście jednak kluczowe znaczenie ma art. 67 § 3 k.k.w., który stanowi, że w oddziaływaniu na skazanych, przy poszanowaniu ich praw i wymaganiu wypełniania przez nich obowiązków, uwzględnia się przede wszystkim pracę, zwłaszcza sprzyjającą zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne. Jak wynika ze wskazanego uregulowania, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym jest jedną z form oddziaływania na skazanych. Służy osiągnięciu celów kary pozbawienia wolności, a więc wzbudzeniu w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa, o czym stanowi art. 67 § 1 k.k.w.⁹

Jak wskazują przedstawiciele doktryny, osłabienie bądź zerwanie więzi z rodziną potęguje trudności w odnalezieniu się skazanego w społeczeństwie po opuszczeniu zakładu karnego. Brak pomocy ze strony bliskich w wielu wypadkach prowadzi do powrotu skazanego do zakładu karnego. Kontakty, których dotyczy ten przepis, pozwalają skazanemu na powrót do naturalnego środowiska społecznego¹⁰.

⁶ Z. Banaszak, *Konstytucja RP. Komentarz.*, wyd. 2, 2012.

⁷ J. Śliwowski, *Prawo i polityka penitencjarna*, Toruń 1978, s. 183.

⁸ T. Szymanowski, w: T. Szymanowski Z. Świda, *Komentarz 1998*, s. 244; E. Żywucka-Kozłowska, K. Juszcza, *Prawa i obowiązki skazanych odbywających karę pozbawienia wolności*, s. 563-564.

⁹ E. Dawidziuk, *Traktowanie osób pozbawionych wolności we współczesnej Polsce na tle standardów międzynarodowych*, Lex nr 166290.

¹⁰ G.B. Szczygieł, *Problematyka kontaktów skazanych z rodziną w kodeksie karnym wykonawczym*, PWP 1999, nr 24-25, s. 60.

5. Standardy międzynarodowe w zakresie prawa do ochrony życia rodzinnego i prywatnego

Prawo do poszanowania życia rodzinnego chronione jest również na poziomie regulacji międzynarodowych. Zgodnie z art. 8 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Konwencja)

1. *Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji.*

2. *Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób.*

Jak wskazuje się w literaturze, „życie rodzinne” na gruncie konwencyjnym dotyczy zespołu relacji międzyludzkich wynikających z trwałej więzi krwi lub prawa¹¹. Takie rozumienie powoduje, że „życie rodzinne” ustaje w momencie śmierci, gdyż istnieje pomiędzy osobami żyjącymi¹². Jednak okoliczności towarzyszące pochówkowi lub pogrzebowi osoby bliskiej też mogą być rozpatrywane w perspektywie poszanowania życia rodzinnego, analizowanym – na gruncie konwencyjnym – łącznie z „życiem prywatnym”. Z powyższej analizy jednoznacznie wynika, że ochronie na gruncie art. 8 mogą również podlegać okoliczności towarzyszące chorobie czy też samemu momentowi śmierci. Z orzecznictwa strasburskiego wynika, że art. 8 Konwencji ustanawia dwa podstawowe rodzaje obowiązków: pierwszy polega na zapewnieniu prawnego uznania więzów rodzinnych; drugi na zachowaniu (ochronie) życia rodzinnego.

Jak wskazuje M. A. Nowicki, więźniowie korzystają ze wszystkich praw i wolności zagwarantowanych w Konwencji (z wyjątkiem prawa do wolności osobistej), w tym prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego¹³. Ze względu jednak na charakter pozbawienia wolności muszą oni liczyć się z różnymi ograniczeniami. Już z samej istoty pozbawienia wolności wynika odseparowanie od rodziny, domu i środowiska lokalnego. W orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej: ETPC) wskazuje się, że wizyty rodzinne mogą być z różnych względów ograniczone, w szczególności u osób tymczasowo aresztowanych. Na władzach krajowych ciąży jednak obowiązek wykazania, że starały się osiągnąć właściwą równowagę między wymaganiami prowadzonego postępowania i prawami osoby aresztowanej. Jednakże immanentnym elementem prawa aresztowanego do poszanowania jego prawa do życia rodzinnego jest to, że organy pozwalają na utrzymywanie kontaktu z bliską rodziną, a w razie potrzeby także je ułatwiają (m.in. *Messina p. Włochom* (nr 2) nr 25498/94, § 61, wyrok z 28 września 2000 r.)¹⁴.

W orzecznictwie ETPC wskazuje się, że takie restrykcje jak ograniczenia liczby widzeń z rodziną, nadzór nad tymi widzeniami lub specjalne zasady ich odbywania stanowią ingerencję w prawa skazanego gwarantowane w art. 8, ale nie są, same w sobie, naruszeniem tego przepisu.¹⁵

¹¹ L. Garlicki, *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Tom I, s.520.

¹² *Ibidem*.

¹³ M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, wyd. IV, 2009 Lex nr 8035.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z 30 czerwca 2015 r. w sprawie *Khoroshenko przeciwko Rosji*, skarga nr 41418/04, decyzja Komisji z 3 maja 1978 r. w sprawie *X przeciwko Wielkiej Brytanii*, nr 8065/77, 62-63, Decisions and Reports 14, s. 246.

Zarówno sama Konwencja, jak i orzecznictwo ETPC, określają warunki, w jakich może dojść do ograniczenia prawa do poszanowania życia rodzinnego osób pozbawionych wolności. Trybunał podkreśla, że każda ingerencja w prawo jednostki do poszanowania jej życia prywatnego i rodzinnego stanowi naruszenie art. 8 Konwencji, o ile nie jest „przewidziana przez ustawę”, nie ma na celu osiągnięcie jednego lub więcej celów określonych w paragrafie 2 i dodatkowo nie jest „konieczna w demokratycznym społeczeństwie”. Konsekwencją ostatniego z nakazów jest to, że ograniczenie, aby było zgodne z art. 8, musi być proporcjonalne wobec celu, który ma osiągnąć (między innymi, *Elsholz przeciwko Niemcom* [Wielka Izba], nr 25735, § 45, ECHR 2000-VIII)¹⁶.

Badanie Trybunału koncentruje się na rozważeniu, czy nałożone na skarżącego ograniczenia naruszały prawa skarżącego gwarantowane Konwencją, przy wzięciu pod uwagę marginesu uznania (oceny) pozostawionego Państwom Stronom (*Płoski przeciwko Polsce*, nr 26761/95, § 38, 12 listopad 2002 r.). Trybunał podkreśla, że każde ograniczenie musi być uzasadnione jako konieczne w demokratycznym społeczeństwie. Jest obowiązkiem państwa udowodnienie, że taka konieczność rzeczywiście zaistniała¹⁷.

Zgodnie z orzecznictwem Trybunału pojęcie „konieczności” oznacza, że ingerencja musi korespondować z istotną (pilną) potrzebą społeczną, a w szczególności musi być proporcjonalna do celu, który ma osiągnąć.

6. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące prawa do poszanowania życia rodzinnego osób pozbawionych wolności

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dowodzi, że praktyka dotycząca zapewnienia prawa do poszanowania życia rodzinnego osób pozbawionych wolności w Polsce nadal wymaga poprawy. Ocenie Trybunału nie podlegała sprawa tożsama do będącej przedmiotem oceny Wysokiego Sądu, jednakże dotychczasowe orzecznictwo pozwala określić zakres obowiązków nałożonych na państwo i sposób ich interpretacji. Zakres spraw rozpatrywanych przez Trybunał był bardzo zróżnicowany. Poniżej zostaną zaprezentowane sprawy, które w naszej ocenie najlepiej obrazują kierunek wykładni przyjmowany przez ETPC.

W sprawie *Bagiński przeciwko Polsce*¹⁸, Skarżący twierdził, że w okresie od 20 grudnia 1995 r. do 16 maja 1997 r. tylko raz, w maju 1996 r., zezwolono mu na widzenie z bratem. Było to niewystarczające i nie równoważyło faktu pozostawiania skarżącego przez 17 miesięcy w niemal zupełnym odosobnieniu. Nie mógł też wykonywać rozmów telefonicznych, ponieważ zezwolenie sądu zostało zbyt późno doręczone organom służby więziennej. Skarżący utrzymywał, że powody wstrzymania widzeń z matką były arbitralne. W tych okolicznościach i mając na względzie utrzymywanie ograniczeń w kontaktach skarżącego z matką, Trybunał uznał, że władze przekroczyły to, co było niezbędne w społeczeństwie demokratycznym, a więc „ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom”. W rzeczywistości przedmiotowy środek ograniczył życie rodzinne skarżącego do stopnia, który nie może być usprawiedliwiony ani nieodłącznymi ograniczeniami związanymi z aresztowaniem, ani dążeniem do uzasadnionego celu przywołanego przez Rząd. Trybunał uznał zatem, że organy nie zachowały właściwej proporcji między zastosowanym środkiem a celem, jaki zamierzały osiągnąć.

¹⁶ M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, wyd. IV, 2009 Lex nr 8035.

¹⁷ Wyrok ETPC z dnia 20 stycznia 2009r. w sprawie *Czarnowski przeciwko Polsce*, skarga nr 28586/03.

¹⁸ Wyrok ETPC z dnia 11 października 2005r. w sprawie *Bagiński przeciwko Polsce*, skarga nr 37444/97.

Ponadto w wyroku w sprawie *Klamecki przeciwko Polsce*¹⁹ Europejski Trybunał Praw Człowieka podkreślił, że ingerencja w prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego jest możliwa jedynie wówczas, gdy wykazane zostanie istnienie ważnego interesu społecznego uzasadniającego to *in concreto*.

O tym, jak daleko sięgają gwarancje prawa do poszanowania życia prywatnego, świadczą wyroki w sprawie *Frasik przeciwko Polsce* i *Jaremowicz przeciwko Polsce*, które dotyczą kwestii zawarcia związku małżeńskiego przez osoby osadzone w zakładzie karnym. Pokazują one, w jakim zakresie gwarantowane są prawa osób pozbawionych wolności do utrzymywania i kształtowania więzi rodzinnych. W wyrokach tych Trybunał zauważył, że wolność osobista nie jest koniecznym warunkiem korzystania z prawa do małżeństwa. Osadzenie jest równoznaczne z pozbawianiem wolności osobistej i pewnych praw osobistych, co jednak nie oznacza, że osoba pozbawiona wolności nie może zawrzeć związku małżeńskiego. W tym kontekście Trybunał zauważył, że zgodnie z zaleceniami zawartymi w *Europejskich Regulach Więziennych* ograniczenia nakładane na osadzonego powinny być proporcjonalne do celu, który dzięki nim ma być osiągnięty i nie mogą być surowsze, niż jest to konieczne. Osadzony nadal korzysta z przyrodzonych praw fundamentalnych, a każde ich ograniczenie powinno być uzasadnione przez władze krajowe (tak też *Hirst przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* (no. 2), [Wielka Izba], nr 74025/01, § 69, ECHR 2005–IX). Osadzonemu przysługuje więc prawo do zawarcia związku małżeńskiego (zob. *Hamer przeciwko zjednoczonemu Królestwu*, nr 7114/75), a ograniczenie tego prawa może być uzasadnione jedynie koniecznością zapobiegania przestępstwu lub koniecznością zapobiegania naruszenia porządku. Ingerencji w prawo osadzonego do zawarcia małżeństwa nie może uzasadniać brak akceptacji władz krajowych lub opinii publicznej dla zawieranego związku (*Dickson przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, [Wielka Izba], nr 44362/04, §§ 67–6, ECHR 2007)²⁰.

Przedstawione wyroki i okoliczności badane przez ETPC mogą być pomocne przy określeniu zakresu obowiązków Państwa. Do tej pory Europejski Trybunał Praw Człowieka wypowiadał się przede wszystkim w przypadkach, gdy to więźniowi uniemożliwiono kontakty z członkami rodziny, którzy znajdowali się w ciężkim stanie zdrowia; było tak w sprawie *Giszczak przeciwko Polsce*, *Płoski przeciwko Polsce*, *Czarnowki przeciwko Polsce*.

W sprawie *Giszczak przeciwko Polsce*²¹, w dniu 21 kwietnia 2008 roku 11-letnia córka skarżącego została potrącona przez autobus i z powodu poważnych obrażeń przyjęta na oddział intensywnej terapii. Skarżącego poinformowano, że córka zapadła w śpiączkę oraz że jej stan jest bardzo poważny. W dniu 28 kwietnia 2008 roku skarżący złożył wniosek o udzielenie mu przepustki losowej w celu odwiedzenia w szpitalu umierającej córki. W dniu 29 kwietnia 2008 roku matka skarżącego złożyła w jego imieniu wniosek o wydanie przepustki losowej. W dniu 30 kwietnia 2008 roku sędzia penitencjarny Sądu Okręgowego w Gliwicach zwrócił się do Zakładu Karnego w Tarnowskich Górach o sporządzenie opinii dotyczącej resocjalizacji skarżącego. W dniu 5 maja 2008 roku sędzia penitencjarny otrzymał negatywną opinię o skarżącym. W dniu 7 maja 2008 roku sędzia penitencjarny Sądu Okręgowego w Gliwicach odmówił uwzględnienia wniosku o zezwolenie na czasowe opuszczenie zakładu karnego z powodu negatywnej opinii kryminologicznej. Postanowienie zostało doręczone skarżącemu w dniu 12 maja 2008 roku. W tym samym dniu skarżący złożył zażalenie do Sądu Penitencjarnego w Gliwicach. W dniu 16 maja 2008 roku córka skarżącego zmarła.

¹⁹ Wyrok ETPC z dnia 3 kwietnia 2003 r. w sprawie *Klamecki przeciwko Polsce*, skarga nr 31583/96.

²⁰ Wyrok ETPC z dnia 5 stycznia 2010 r. w sprawie *Frasik przeciwko Polsce*, skarga nr 22933/02.

²¹ Wyrok ETPC z dnia 29 listopada 2011 r. w sprawie *Giszczak przeciwko Polsce*, skarga nr 40195/08.

W wyroku w tej sprawie Trybunał wskazał, że jakakolwiek ingerencja w prawo jednostki do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego stanowi naruszenie artykułu 8 EKPC, o ile nie jest „przewidziana przez ustawę”, zastosowana w uprawnionym celu lub celach zgodnie z ust. 2 oraz „konieczna w demokratycznym społeczeństwie” w tym znaczeniu, że zastosowane środki są proporcjonalne do zamierzonych celów. Trybunał wskazał, że odmowa zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego w celu złożenia wizyty choremu członkowi rodziny lub uczestnictwa w jego pogrzebie stanowi ingerencję w prawo do poszanowania życia rodzinnego (*Płoski przeciwko Polsce*, nr 26761/95, § 32). Odmówienie skarżącemu zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego, nawet pod konwojem, w celu odwiedzenia w szpitalu umierającej córki naruszyło jego prawo określone w artykule 8 Konwencji.

Podobnie w sprawie *Czarnowski przeciwko Polsce*²² skarżący sporządził list do władz więzienia o zwolnienie na czas pogrzebu, który miał się odbyć następnego dnia. Sędzia penitencjarny nie wydał jednak zgody na przepustkę uznając, że przyczyny podane przez E. Czarnowskiego nie są szczególnie ważne dla skazanego, a tym samym nie spełniają warunku, który przewiduje polski kodeks karny wykonawczy (k.k.w.) dla zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego. Co prawda sąd prawidłowo pouczył skazanego, że przysługuje mu odwołanie od tej decyzji w ciągu 7 dni, ale w tym czasie odbył się już pogrzeb, na którym Edward Czarnowski był nieobecny.

Odmienne rozstrzygnięcie zapadło w sprawie *Kubiak przeciwko Polsce* – wyrok Trybunału z dnia 21 kwietnia 2015 r., skarga nr 2900/11. W wyniku dokonanej analizy stanu faktycznego Trybunał stwierdził, że organy krajowe nie dysponowały wystarczającym czasem na zorganizowanie eskorty na pogrzeb osoby bliskiej. Trybunał podkreślił bardzo późne przekazanie skarżącemu wiadomości o śmierci babki, na dzień przed jej pogrzebem. W ocenie Trybunału wniosek skarżącego został rozpatrzony sprawnie i rzetelnie. Odmowa wyrażenia zgody na opuszczenie zakładu karnego w celu udziału w pogrzebie babki nie doprowadziła do naruszenia przez organy krajowe „marginesu swobody oceny” zasadności wniosku. W ocenie Trybunału taka decyzja była „konieczna w społeczeństwie demokratycznym” dla ochrony usprawiedliwionego celu i nie doszło do naruszenia art. 8 Konwencji²³.

Z przytoczonych wyroków widać, że Trybunał uznaje konieczność zapewnienia osobom pozbawionym wolności utrzymywania kontaktu z rodziną, jednocześnie zwraca uwagę na konieczność szybkiego działania organów krajowych w sytuacjach nadzwyczajnych, takich jak śmierć, pogrzeb, ciężka choroba, które są istotne z punktu widzenia ochrony praw zagwarantowanych w art. 8. Podobne kryteria powinny towarzyszyć ocenie sposobu działania administracji więziennej w okolicznościach niniejszej sprawy.

7. Inne standardy międzynarodowe dotyczące praw osób pozbawionych wolności

Zgodnie z Rekomendacją Rec (2006)2 Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych²⁴ („ERW”) więźniom powinno być wolno poinformować niezwłocznie rodzinę o jakiegokolwiek poważnej chorobie lub doznany zranieniu (reg. 24.8). Ponadto po przyjęciu więźnia do zakładu informacja o zgonie, poważnej chorobie lub zranieniu więźnia lub też przeniesieniu go do szpitala przekazane powinny być niezwłocznie do wiadomości małżonka lub partnera więźnia, jeśli ten nie zastrzegł sobie inaczej (reg. 24.9). Tak więc ERW nie tylko wskazują na prawo więźnia do kontaktu z najbliższymi, ale również nakładają obowiązki informacyjne na władze więzienne. Taki obowiązek powinien

²² Wyrok ETPC z dnia 20 stycznia 2009r. w sprawie *Czarnowski przeciwko Polsce*, skarga nr 28586/03.

²³ Wyrok ETPC z dnia 21 kwietnia 2015 r., w sprawie *Kubiak przeciwko Polsce* skarga nr 2900/11.

²⁴ Rada Europy, Rekomendacja Rec (2006)2 Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych przyjęta przez Komitet Ministrów 11 stycznia 2006 r.

obejmować nie tylko wymienione wprost w nim sytuacje, ale każdy nadzwyczajny przypadek powiązany ze stanem zdrowia skazanego²⁵.

Jak wskazuje E. Dawidziuk, w powszechnie obowiązujących przepisach prawa polskiego brakuje stosownych uregulowań, które w pełnym zakresie uwzględniałyby wskazane rekomendacje. Jedynie w odniesieniu do tymczasowo aresztowanych przewidziano, w przepisach kodeksu karnego wykonawczego oraz aktach wykonawczych, odpowiednie unormowania, które odpowiadają częściowo wskazanym zaleceniom. Uzasadniony jest zatem postulat *de lege ferenda* co do potrzeby uchwalenia odpowiednich przepisów w tym zakresie w odniesieniu do skazanych²⁶. Z tym poglądem można zgodzić się tylko częściowo. Brak szczególnych regulacji nie może bowiem prowadzić do wniosku, że taki obowiązek nie będzie spoczywał na władzach więziennych w analizowanej sprawie. Obowiązek taki bez wątplenia wyinterpretować należy z obowiązujących regulacji, w szczególności art. 105 k.k.w. oraz wiążących Polskę umów międzynarodowych, w szczególności art. 8 Konwencji. Zgodzić się jednak należy, że wprowadzenie jednoznacznej regulacji prowadziłoby do rozwiązania praktycznych problemów.

Tożsame regulacje zawierają przyjęte w dniu 7 października 2015 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ „Wzorcowe reguły minimalne ONZ” dotyczące postępowania z więźniami (tzw. Reguły Nelsona Mandeli)²⁷. Przyjęty dokument jest zaktualizowaną wersją Wzorcowych Reguł ONZ Traktowania Więźniów z 1955 r. Zgodnie z tymi regułami każdy więzień powinien mieć prawo, a także zapewnione środki i możliwości, aby natychmiast poinformować rodzinę albo inną wyznaczoną osobę o uwięzieniu lub przeniesieniu do innej instytucji o charakterze izolacyjnym oraz o jakiegokolwiek poważnej chorobie lub urazie. Udostępnianie danych osobowych więźniów podlega prawu krajowemu (Reguła 68). Reguła 69 precyzuje z kolei, że w przypadku śmierci więźnia „dyrektor więzienia natychmiast informuje o tym najbliższego krewnego więźnia lub osobę wyznaczoną do kontaktu w sytuacjach awaryjnych. Osoby wyznaczone przez więźnia do otrzymywania informacji o jego zdrowiu zostaną poinformowane przez dyrektora więzienia o przypadkach poważnej choroby, zranienia lub przeniesienia do zakładu opieki zdrowotnej.” Jeżeli więzień sformułuje wyraźną prośbę, to jego małżonek lub najbliższy krewni nie będą informowani o jego chorobie lub zranieniu.

Warto również wskazać, że zgodnie ze standardami ogólnymi Europejskiego Komitetu do Spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu - CPT²⁸:

Służba zdrowia może także pomóc w ograniczaniu rozpadu więzów społecznych i rodzinnych, który zwykle idzie w parze z pozbawieniem wolności. Służba zdrowia powinna wspierać – w połączeniu z właściwymi organami socjalnymi – środki służące rozwijaniu kontaktów osadzonych ze światem zewnętrznym, np. dostępność odpowiednio zabezpieczonego pomieszczenia do odwiedzin, odbywające się we właściwych warunkach odwiedziny w gronie rodzinnym lub spotkania małżeńskie/partnerskie, a także przepustki służące życiu rodzinnemu,

²⁵ Komentarz do Rekomendacji Rec (2006)2 Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych, <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/E%20commentary%20to%20the%20EPR.pdf>; data dostępu (data dostępu: 11.01.2016).

²⁶ E. Dawidziuk, *Traktowanie osób pozbawionych wolności we współczesnej Polsce na tle standardów międzynarodowych*, Lex nr 166290.

²⁷ Polski tekst dostępny, m.in. na stronie RPO: https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Mandeli.pdf. (data dostępu: 29.12.2015).

²⁸ Standardy CPT „Merytoryczne” Fragmenty Sprawozdań Ogólnych Europejskiego Komitetu Zapobiegania Torturom, dostępna na: <http://www.cpt.coe.int/lang/pol/pol-standards.pdf> (data dostępu: 7.12.2015).

podjęmowaniu określonych zajęć, nauki czy też z okazji wydarzeń społecznych i kulturalnych.

Zgodnie ze standardami CPT bardzo ważne jest także, aby osadzeni utrzymywali względnie dobry kontakt ze światem zewnętrznym. Przede wszystkim osadzony musi mieć stworzoną możliwość utrzymywania relacji z rodziną i bliskimi przyjaciółmi. Promowanie kontaktów osadzonego ze światem zewnętrznym powinno stanowić zasadę. Wszelkie ograniczenia w kontaktowaniu się powinny być oparte wyłącznie na racjonalnych względach bezpieczeństwa lub uwzględnieniu możliwości fizycznych. Komitet podkreśla potrzebę elastyczności w zakresie stosowania przepisów dotyczących odwiedzin i telefonów wobec osadzonych, których rodziny mieszkają daleko od zakładu karnego, co w praktyce uniemożliwia częste odwiedziny. Przykładowo, takim osadzonym można pozwolić na połączenie czasu przeznaczonego na odwiedziny i/lub zapewnić większe możliwości rozmów telefonicznych z rodzinami²⁹.

Ponadto, jak wskazuje Podkomitet ONZ do Spraw Prewencji, podtrzymywanie kontaktów ze światem zewnętrznym jest istotnym elementem opieki instytucjonalnej i ważnym dla ewentualnej reintegracji więźniów ze społeczeństwem. Poza tym możliwość komunikowania się z rodziną czy innymi osobami bliskimi może stanowić zabezpieczenie przed złym traktowaniem, co nabiera znaczenia w środowiskach zamkniętych. Wydaje się, że ten pogląd jest szczególnie uzasadniony w sytuacji choroby osoby pozbawionej wolności.

8. Prawo do pożegnania z osobą umierającą jako dobro osobiste

Dla rozstrzygnięcia niniejszej sprawy szczególne znaczenie ma ustalenie, czy „prawo do pożegnania” z osobą umierającą można przypisać charakteru dobra osobistego.

Jako dobra osobiste definiuje się indywidualne wartości świata uczuć oraz stanu psychicznego człowieka³⁰ będące wyrazem odrębności fizycznej lub psychicznej jednostki, powszechnie akceptowane w społeczeństwie³¹. Zgodnie z orzecznictwem Sądu Najwyższego dobrem osobistym jest "ogół czynników mających na celu zapewnienie obywatelowi rozwoju jego osobowości, ochronę jego egzystencji i zapewnienie mu prawa do korzystania z tych dóbr, które są dostępne na danym etapie rozwoju społeczno-ekonomicznego społeczeństwa, a które sprzyjają zachowaniu cech odrębności i związaniu ze społeczeństwem, w którym żyje"³². Zgodnie z utrwalonymi poglądami identyfikacja dóbr osobistych następuje w oparciu o kryteria obiektywne, tzn. społeczną aprobatę dla ochrony konkretnej wartości oraz negatywną ocenę zachowania naruszającego tę wartość, przy czym brać pod uwagę należy jedynie opinie osób rozsądnie i uczciwie myślących (wyr. SN z 29.9.2010 r., V CSK 19/10, OSNC 2011, Nr B, poz. 37). Wydaje się, że te warunki zostają również spełnione przy nadaniu cech dobra osobistego „prawu do pożegnania”³³.

Należy wskazać na silny związek „*prawa do pożegnania*” z dobrem osobistym, jakim jest więź rodzinna. Jak wskazuje T. Sokołowski, z uwagi na związek niektórych dóbr osobistych z rodziną wyodrębnić można rodzinne dobra osobiste jako "wartości życia rodzinnego".³⁴

Ponadto zgodnie z wyrokiem Sądu Apelacyjnego w Warszawie³⁵ przy założeniu, że dana wartość (dobro) poddaje się kryteriom pojęcia dobra osobistego, należy uznać, iż podlega ono

²⁹ Por. w Drugie Sprawozdanie Ogólne Komitetu Zapobiegania Torturom CPT/Inf (92)3.

³⁰ S. Grzybowski, *Ochrona*, s. 19 i 78; tenże, [w:] System, t. I, 1985, s. 297)

³¹ Wyrok Sądu Najwyższego z 6 maja 2010 r., sygn. akt. II CSK 640/09, dostęp: Legalis.

³² Wyrok Sądu Najwyższego z 10 czerwca 1977 r. sygn. akt. II CR 187/77.

³³ P. Sobolewski, w: K. Osajda, *Kodeks Cywilny. Komentarz.*, 2015, wyd. 13.

³⁴ T. Sokołowski w: A. Kidyba, *Kodeks Cywilny. Komentarz*, Tom I. Część ogólna, 2009, Lex

³⁵ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie - I Wydział Cywilny z dnia 12 marca 2015 r. I ACa 1389/14.

ochronie prawnej w trybie przepisów art. 23, 24 i 448 k.c. Ścisłej i wyczerpującej definicji oraz listy dóbr osobistych dotychczas nie sformułowano, gdyż konstrukcja prawna tych dóbr odwołuje się do wartości moralnych, które mogą być różnie oceniane i które ulegają ciągłym zmianom. Nie oznacza to więc, że więź rodzinna nie mieściła się i nie mieści w pojęciu dobra osobistego.

Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 25 maja 2011 r.³⁶ wskazał, że w jego orzecznictwie przyjęta została koncepcja, że „więź emocjonalna” łącząca osoby bliskie jest dobrem osobistym. Sąd Najwyższy musiał odpowiedzieć, czy podstawę roszczenia pieniężnego dochodzonego z tytułu krzywdy doznanej w wyniku śmierci osoby bliskiej, która nastąpiła na skutek deliktu przed 3 sierpnia 2008 r., mógł stanowić art. 23 k.c. w związku z art. 448 k.c. Sąd Najwyższy wskazał, że uszczerbek doznany wskutek śmierci osoby bliskiej jest następstwem naruszenia emocjonalnej relacji między osobą zmarłą a jej najbliższymi. W ocenie Sądu więź między rodzicami a dzieckiem jest niematerialną wartością „własną” rodziców, której jednym ze środków ochrony jest norma wynikająca z art. 448 k.c. (podobnie jak w przypadku dobra osobistego czci osoby zmarłej, które jest własnym prawem najbliższych członków rodziny zmarłego). Również w wyroku z dnia 15 marca 2012 r.³⁷ Sąd Najwyższy potwierdził, że „Prawo do życia w rodzinie i utrzymania tego rodzaju więzi stanowi dobro osobiste członków rodziny i podlega ochronie na podstawie art. 23 i art. 24 k.c.”.

Istotna w zakresie dookreślenia, jaka więź rodzinna stanowi dobro osobiste, była w szczególności uchwała Sądu Najwyższego z dnia 13 lipca 2011 r.³⁸ Sąd przyjął, że „Nie każdą więź rodzinną niejako automatycznie należy zaliczyć do katalogu dóbr osobistych, lecz jedynie taką, której zerwanie powoduje ból, cierpienie i rodzi poczucie krzywdy. Osoba dochodząca roszczenia na podstawie art. 448 k.c. powinna zatem wykazać istnienie tego rodzaju więzi, stanowiącej jej dobro osobiste podlegające ochronie.”. Takie stanowisko znalazło potwierdzenie w późniejszych orzeczeniach Sądu Najwyższego, np. uchwale Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2013 r. (sygn. akt III CZP 74/13) oraz wyroku Sądu Najwyższego z 16 kwietnia 2014 r. (sygn. akt V CSK 320/13) i może obecnie, używając terminologii stosowanej przez SN, być uznane za element utrwalonego orzecznictwa.

Warto wspomnieć, że przywołane stanowisko Sądu Najwyższego znalazło swoją akceptację w orzecznictwie sądów powszechnych. Tytułem przykładu można wskazać wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 6 lutego 2014 r.³⁹, w którym Sąd uznał za ugruntowany w orzecznictwie pogląd o dopuszczalności zastosowania przepisów art. 24 § 1 k.c. w zw. z art. 448 k.c. w przypadku roszczeń o zadośćuczynienie za śmierć osoby najbliższej wskutek popełnienia czynu niedozwolonego i uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia przed dniem 3 sierpnia 2008 roku. Sąd Apelacyjny w Łodzi, w wyroku z 15 lipca 2010 r.⁴⁰ stwierdził także, że więź rodziców z dzieckiem, łącząca zarówno dziecko, jak i rodziców w prawidłowo funkcjonującej rodzinie (czyli w relacji dwustronnej), zasługuje na status dobra osobistego w postaci ochrony życia rodzinnego. Do tej samej konstatacji doszedł także np. Sąd Apelacyjny w Gdańsku w wyroku z 23 września 2005 r.⁴¹.

Pogląd, że więź rodzinna stanowi dobro osobiste, jest też obecny w aktualnej doktrynie prawa cywilnego⁴². Pojawiają się głosy, aby do katalogu dóbr osobistych człowieka zaliczyć

³⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z 25 maja 2011 r., sygn. akt. II CSK 537/10.

³⁷ Wyrok Sądu Najwyższego z 15 marca 2012 r., sygn. akt I CSK 314/11.

³⁸ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 13 lipca 2011 r.; sygn. akt III CZP 32/11.

³⁹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 6 listopada 2014 r.; sygn. akt I ACa 1021/13.

⁴⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 15 lipca 2010 r.; sygn. akt I ACa 437/10.

⁴¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 23 września 2005 r.; sygn. akt I ACa 554/05.

⁴² Por., np. *Komentarz do art. 23 Kodeksu cywilnego* w Gudowski J. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Księga pierwsza. Część Ogólna.*, LexisNexis, 2014, dostęp z bazy LEX-Omega on-line; a także *Komentarz do art. 23*

również prawo do życia w ukonstytuowanym związku (małżeńskim lub partnerskim) i trwania w nim,⁴³ a także aby ewentualną niewierność w takim związku rozważać w kategorii naruszenia dobra osobistego drugiej osoby. W ramach debaty na temat charakteru więzi rodzinnej jako dobra osobistego pojawiają się również głosy krytyczne⁴⁴. W ocenie Leszka Boska więzi rodzinne są niekwestionowanie dobrem prawnie chronionym, ale nie są dobrem osobistym, gdyż nie mają charakteru osobistego (tj. indywidualnego), lecz charakter interpersonalny. Tym samym więzi te zawsze były tradycyjnie przedmiotem ochrony i regulacji prawa rodzinnego⁴⁵. Podobne stanowisko wyraża Paweł Księżak, który stwierdza: „Uznawanie więzi (miłości, przyjaźni itd.) za dobro osobiste prowadzi do przekreślenia (obejścia) zasady, że jedynie bezpośrednio poszkodowany może domagać się ochrony, i jest wadliwe konstrukcyjnie – dobro osobiste powinno być osobiste, nie może zaś oznaczać bądź wynikać z relacji z inną osobą. Dobra osobiste nie mogą być refleksem cudzych dóbr.”⁴⁶. W jego opinii sądy powinny raczej dążyć do ograniczenia niż do poszerzania sytuacji rodzających roszczenia z zakresu dóbr osobistych, bo to może doprowadzić do otwarcia „istnej puszkii Pandory”⁴⁷. Niezależnie od tych krytycznych uwag przedstawiciele doktryny są jednak w zasadzie zgodni co do tego, że postrzeganie więzi rodzinnej jako dobra osobistego zostało w orzecznictwie sądów powszechnych utrwalone.

Powyższe rozważania dotyczące więzi rodzinnej jako dobra osobistego pozwalają przyjąć, że również „prawo do pożegnania” z osobą umierającą może zostać uznane za dobro osobiste. Jeżeli pewna więź między ludźmi zasługuje na ochronę prawną (tj. ochronę przewidzianą dla dóbr osobistych), to racjonalnym wydaje się przyjęcie, że również społecznie akceptowane, a wręcz pożądane uczestnictwo w zakończeniu takiej więzi (tj. obecność osoby bliskiej przy umieraniu oraz „ostatnie pożegnanie”) zasługuje na analogiczną ochronę. Należy więc przyjąć, że „prawo do pożegnania” jest dobrem osobistym, które należy dodatkowo odczytywać przez pryzmat więzi rodzinnej. Za uznaniem „prawa do pożegnania” za dobro osobiste przemawia w szczególności także to, że nieuzasadniony brak obecności przy umieraniu osoby najbliższej sam w sobie może powodować u danej osoby ból, cierpienie i poczucie krzywdy. Obecność przy śmierci osoby najbliższej nabiera więc rangi wartości „własnej”, czyli wartości niematerialnej immanentnie związanej z konkretną osobą (aczkolwiek mogącej powstać, z natury rzeczy, jedynie w stosunku do innego bliskiego człowieka).

9. Prawo do pożegnania z osobą umierającą a prawa pacjenta

Warto również wskazać, że zgodnie z art. 20. Ustawy o Prawach Pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta⁴⁸ „Prawo do poszanowania godności obejmuje także prawo do umierania w spokoju i godności. Pacjent znajdujący się w stanie terminalnym ma prawo do świadczeń zdrowotnych zapewniających łagodzenie bólu i innych cierpień”. Jak wskazuje D. Karkowska:

Pacjent umierający ma prawo do wsparcia psychologicznego, a w sytuacjach krytycznych do otrzymania środków psychotropowych umożliwiających wewnętrzne przezwycięzenie problemów natury emocjonalnej. Pacjent taki ma

---

kodeksu cywilnego w Księżak P. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, LEX, 2014, dostęp z bazy LEX-Omega on-line. (data dostępu: 23.12.2015)

⁴³ Andrzej S. Tokarz, *Zdrada małżeńska. Zadośćuczynienie za zerwanie więzi rodzinnych*, Przegląd Sądowy nr 4/2011, str. 102 i n.

⁴⁴ Por. np. B. Lackoroński, *Glosa do uchwały SN z dnia 22 października 2010 r., III CZP 76/10*, Orzecznictwo Sądów Polskich t. 9/2011 oraz L. Bosek, *W sprawie kwalifikacji więzi rodzinnej jako dobra osobistego (uwagi krytyczne na tle aktualnego orzecznictwa Sądu Najwyższego)*, Forum Prawnicze 2015.

⁴⁵ L. Bosek, *W sprawie kwalifikacji...*, str. 9.

⁴⁶ *Komentarz do art. 23 kodeksu cywilnego w Księżak P. (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna...*, pkt. 121-122.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta, Dz.U. 2012 nr 159.

*prawo do opieki duszpasterskiej, do dodatkowej opieki ze strony osób bliskich oraz do utrzymywania kontaktu z osobami z zewnątrz do chwili swojej śmierci*⁴⁹.

Jak podkreśla się ponadto w doktrynie:

*Prawo pacjenta do skorzystania z możliwości obecności osoby bliskiej przy udzielaniu świadczeń zdrowotnych może być wyłączone przez odmowę zgody na jej obecność, wyrażoną przez osoby wykonujące zawód medyczny i udzielające świadczeń zdrowotnych temu pacjentowi. Odmowa taka może mieć miejsce tylko w dwóch przypadkach: istnienia prawdopodobieństwa wystąpienia zagrożenia epidemicznego lub ze względu na bezpieczeństwo zdrowotne pacjenta*⁵⁰.

Za wyodrębnieniem prawa do pożegnania z osobą umierającą jako dobra osobistego może również przemawiać fakt, że zgodnie z art. 19 a ustawy o podmiotach ochrony zdrowia „W razie zawinionego naruszenia prawa pacjenta do umierania w spokoju i godności sąd może, na żądanie małżonka, krewnych lub powinowatych do drugiego stopnia w linii prostej lub przedstawiciela ustawowego, zasądzić odpowiednią sumę pieniężną na wskazany przez nich cel społeczny na podstawie art. 448 Kodeksu cywilnego”. Z tak rozumianym prawem do godnego umierania niewątpliwie wiąże się prawo do pożegnania. Jak wskazuje się w doktrynie:

*Godne umieranie oznacza także zachowanie w miarę możliwości integralności osobowej, a więc podstawowych cech przysługujących człowiekowi: świadomości i podmiotowości, które w tej fazie życia ujawniają się przez uczestnictwo chorego w procesie terapeutycznym. Ważnym elementem godnego umierania jest możliwość kontynuowania podstawowych ról i relacji społecznych, a więc kontakt z bliskimi (rodziną i znajomymi), co ułatwia pobyt oczekującego na śmierć w domu rodzinnym zamiast w hospicjum lub szpitalu*⁵¹.

Powyżej opisane prawo pacjenta winno zostać skorelowane z prawem osób najbliższych do przebywania z osobą umierającą i możliwością zapewnienia jej godnych warunków w ostatnich chwilach jej życia.

Oczywiście ze względu na sferę intymności i godności pacjenta takie prawo może jedynie istnieć w sytuacji zgody pacjenta na obecność osób bliskich. Nie ma również powodów, by tak rozumiane prawa doznawały ograniczeń w każdym przypadku pozbawienia wolności. Należy jednak podkreślić, że prawo bliskich do pożegnania z osobą umierającą powinno być także wyważone z wynikającym z rozdziału 4 ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta prawem pacjenta do tajemnicy informacji z nim związanych.

10. Wnioski

Podsumowując, z powyższych standardów należy przede wszystkim wyprowadzić wniosek, że osoba pozbawiona wolności powinna mieć kontakt z najbliższymi dla niej osobami, a obowiązkiem służby więziennej niewątpliwie jest zagwarantowanie tego kontaktu w różnych

⁴⁹ D. Karkowska, *Ustawa o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta. Komentarz*, Lex nr 8625.

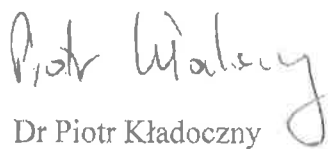
⁵⁰ D. Karkowska, *Ustawa o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta. Komentarz*, Lex nr 8625.

⁵¹ W. Boloż, *Rezygnacja z uporczywej terapii a prawo do życia*; artykuł zawiera treść wystąpienia autora na sympozjum "Dylematy etyczne w praktyce lekarskiej – kiedy lekarz może pozwolić choremu umrzeć?" (Warszawa, 2.04.2009), dostępne na: http://www.mp.pl/etyka/kres_zycia/show.html?id=46414 (data dostępu: 28.12.2015).

momentach jej pobytu w jednostce penitencjarnej. Należy podkreślić, że obowiązek służby więziennej intensyfikuje się w sytuacjach nadzwyczajnych, m.in. w chwili pogorszenia stanu zdrowia osoby pozbawionej wolności, co bezspornie wynika ze standardów i wiążących Polskę norm międzynarodowych.

Na przedstawione zagadnienie należy też spojrzeć z punktu widzenia najbliższych dla osoby znajdującej się w ciężkim stanie zdrowia. Państwo ma wtedy obowiązek do ochrony poszanowania ich życia rodzinnego, które wynika z więzi łączącej ich z osobą umierającą. Jak wskazano powyżej za uznaniem „prawa do pożegnania” za dobro osobiste przemawia w szczególności to, że nieuzasadniony brak obecności przy umieraniu osoby najbliższej sam w sobie może powodować u danej osoby ból, cierpienie i poczucie krzywdy. Obecność przy śmierci bliskich nabiera rangi niematerialnej wartości immanentnie związanej z konkretną osobą. W przypadku osób pozbawionych wolności służba więzienna ma szczególny obowiązek zapewnienia osobom najbliższym możliwości pożegnania.

Opinię przygotowali Katarzyna Wiśniewska oraz Michał Kopczyński, prawnicy Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, pod nadzorem merytorycznym prof. Ireneusza Kamińskiego i dr. Piotra Kładocznego.

Dr Piotr Kładoczny

Sekretarz Zarządu

Danuta Przywara

Prezes Zarządu

